

Kentsel Morfoloji Dinamikleri ve Yönetimsel Çerçevesi

Cengiz GİRİTLİOĞLU¹, Tuğçe GÜRLEYEN²

¹Medipol Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,
Kentsel Tasarım ve Peyzaj Mimarisi Bölümü,

²İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.
giritlio@gmail.com, tugcegurleyen@gmail.com

Özet: Kent morfolojisi; kentsel plan ve tasarım, yapı ve örüntülerinin düzen ve organizasyonları bağlamında, form ve biçim ilişkilerinin incelendiği, araştırıldığı, bazı öndeyiler ve yeni yöntemler kullanılarak, özellikle bilgisayar teknolojileri ve programların devreye girmesiyle, teknik boyutta arayışların gerçekleştirildiği bir bilimsel uğraş alanı olma niteliğini kazanmıştır.

Araştırma konu alanları, değişik ölçek ve içeriklerde farklı ve sınırlı yapı taşları esas alınarak; aralarındaki ilinti ve ilişkilerin ve bu çerçevede kullanılabilecek değerlerin toplanması, değişkenlerin sonsuz nitelik ve nicelik farklılıklarına rağmen sayısallaştırılması, ilişkilerin karşılaştırmalı girdi değerler olarak kullanılması ve geçerli değerler olarak yorumlanması esas ve yöntemlerinin kullanılarak; soyut ilişkilerin çeşitli karşılaştırmalı betimlemeleri, var olan yerleşme örüntülerinin içinde bulunulan zaman ve hatta gelecekteki olası değerler, değişimler ve bu değişimlerin olası çözüm yaklaşımlarını, hatta çözümlerini içeren varsayımların planlama ve tasarımlarının yönlendirilmesi çerçevesinde, 1990’lı yıllardan bu yana, özel bir teknik olarak, kent morfolojisi ve kavramsal değerleri irdelenmektedir.

Kent morfolojisi incelemelerinde unutulmaması gereken önemli konular arasında kesinlikle aşağıda ifade edilecek konu başlıkları dikkate alınarak; çözümlerinin, değerlendirmelerin, t1-t2-t3-t4...tn zaman aralıklarına bağlı değişimlerin belirli başlıklar altında sıralanarak; farklı yönlendiricilerin nitelikleri ve niceliklerine bağlı olarak değiştiğinin bilimsel olarak tartışılabilmesi oldukça önemlidir. Her şeyden önce yerleşme kullanıcıları olan bireylerin toplumsal belleklerin, ortak paylaşım veya karşıtlıklar yaratan değerlerin; bireysel, sosyal, kamusal uzaklık ve yakınlıkların, kültürel düzeylerin, düşünme, yaşam ve özgürlüklerin, egemenlik, güvenlik, korunma, mülkiyet ve hak anlayışlarının (kısaca yaşamsal ve toplumsal değerlerde görülen sürekliliklerin, değişebilirliklerin, değişme ve gelişme periyotlarının) yerleşme dokularına yansımaları ve etkileri kentin biçimsel oluşumunda dikkate alınmalıdır.

Tüm bu dile getirilen sübjektif değerler yanı sıra yerleşme alanına özgü fiziki çevre koşullarının; iklim kuşakları, topografik, jeolojik ve arkeolojik alan niteliklerinin; yakın ve uzak çevre ilişkilerinin; flora, fauna, yer üstü ve yer altı su rezervlerinin yerleşme morfolojilerinin oluşumunda değerlerinin göz ardı edilmesi olanaksızdır. Bu değişken değerlerin, yerleşme dokusunun ve özgünlüklerinin yaratıcısı olarak değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Söz konusu hassasiyetler ve rasyonel yaklaşımlarla, kent morfolojisi ile ilgili üst ölçekli form arayışları ve gerçekleştirilme yaklaşımlarının beraberinde kabul edilen ilkelerin yaşam konforu ve koşullarının yerleşme örüntüsü içinde de geçerli oldukları ve olacakları yadsınamaz. Ancak yerleşme dokularının ve özgünlüklerinin belirleyicileri olarak alan kullanımı, mülkiyet, bireysel ve toplumsal değer yargıları, stratejik ve politik karar verici programların yerleşme ölçeğine etkileri, üst düzey kimlik belirleyicileri, yasal ve yönetimsel

sınırlayıcıları, toplumsal beklenti farklılaşmaları ile kentsel biçimin özgünlük kazanması veya değer ve seçkinlik kayıpları gündeme gelmektedir.

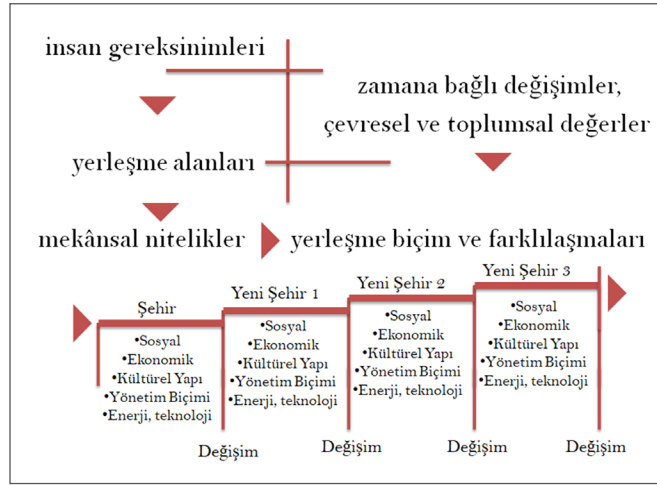
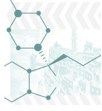
Ayrıca, kentsel biçim; nüfus yoğunluğunun artması, iş bölümü ve organizasyonlarında görülen farklılıkları, ikinci ve üçüncü sektör yer seçimleri, üretim biçimlerine bağlı yerleşme yeri seçim farklılaşmaları, enerji temini ve kullanımı, üretilen ürünün tüketim yerleriyle ve artan potansiyel ve ilişkileri, sektörel stratejik eksenlerin çeşitlenmesi, merkez seçim uygulamaları, dağılımları ve ilişkilerinde görülen değişimler, ulaşım politikası ve sistem tercihleri, sermaye temini, kullanımı ve yönetimi, ilişki ve yer seçim kararları gibi yönlendiricilerin yanı sıra kültürel değerlerde küreselleşen trendlerin tercih edilerek yöresel anlayış, malzeme ve teknoloji kullanımının farklılaşması; planlama, tasarım, kuram, kurgu ve uygulamalarında zamanın kullanılan değerlerinde bilginin üretilmesi, erişiminin artması, kullanılabilir olması; mimari yeni ekollerin moda anlayışı çerçevesinde çeşitlenmesi ve mekânların gelişigüzel kullanım olanakları bulması; kullanım yasaklarıyla kullanılmayan, terk edilen kentsel mekân değerlerinin ve estetik değerlerin, kültür varlıklarının korunması, kullanılabilir mekânlar olarak kente kazandırılması; yeşil alanlar ve spor alanlarının dinlenme olanakları veren kamusal alanların korunması ve yenilerinin kazandırılabilmesi gereklilik göstermektedir.

Bu çalışmada, aksaklıklar ve eksikliklerle birlikte özgün toplumsal değerleri yaşatma ve bu değerlerle evrensel yerleşmeler kültürüne, planlama ve uygulamalarına katkıda bulunma yolları tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kent morfolojisi, kent planlama ve tasarımı

Giriş

Kentsel biçim çözümlemesi söylemi öncelikle “biçim nedir?” sorusunun tartışılmasının gereğini ortaya koymaktadır. Geometrik biçim, organik biçim ve karma nitelikler gösteren farklı biçimlerin ve bu biçimleri oluşturan unsurların yanı sıra nokta-çizgi-doğru ilişkilerinden de söz etmek olasıdır. Boyutsuz olan noktanın hareketiyle başlayan süreç sonunda iki boyutlu bir biçim, bir düzlem, bir alan ortaya çıkar. Çeşitli niteliklere sahip düzlemler (düz, eğik, eğrisel, geometrik, amorf) kentsel yerleşmelerde, iklim kuşakları, fiziksel çevre biçim ve nitelikleri olan alanlara dönüşür. Alan çeşitlenmesini, değişik niteliksel belirlemelerle (sıfatlarla) isimlendirmek mümkün olabilir. En önemli belirleyiciler, doğal ve yapay çevre karakteristikleridir. Çok boyutlu alan ilişkilerinin oluşturduğu bütünler, çevreleri ve çevre çeşitlenmesine bağlı kompozisyonları ortaya çıkarır. Çevre çeşitlenmesine bağlı çevre biçimlenmeleri, çevrenin insan tarafından kullanılması ve değerlendirilmesiyle daha değişik içerik ve boyutlar kazanır. Doğal çevre içinde, değişik insan gereksinimlerin oluşturduğu yapay çevreler, yerleşme birimleri ve mekânsal nitelik kazanan alanların birleşmesi ve biçimlenmesi ile zamana bağlı değişimlerle oluşan yerleşme düzenlerinin, makro ve mikro ölçeklerde, farklı biçimlerini ortaya çıkarır.

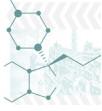

Şekil 1. Kentsel Morfolojinin Temel Yönlendiricileri.

Çevre, tüm var olan nesnelerin birlikte oluşturduğu bütünü saran bir sistemdir; sonsuz sayıda farklı, değişik nesnelere oluşan sistemlerin, birbirleriyle ilişkilerine göre gruplanabilecek, sonsuz sayıda farklı alt sistemlerden oluştuğu da bilinen bir gerçektir. Bireylerin çevrelerine, gereksinimleri doğrultusunda uyum gösterdikleri, fakat aynı zamanda çevreyi amaçlarına uygun hale getirmek için değiştirdikleri de açıktır. Ancak, çevrenin de, bireylerin gereksinimlerine, yaşam tarzlarına, davranış ve anlayış kalıplarına etkili, hatta yönlendirici olduğu göz ardı edilmemelidir.

Bireyler, kendi kimliklerini, sosyal ilişki ve yaşamlarını, kültürlerini, mekânsal davranış biçimlerini ve yaşam felsefelerini geliştiren mekânların değişken ve dengeli sistemlerine gereksinim duyar. Bu gereksinimler yine kullanıcılar tarafından biçimlendirilmiş olan alanın fiziksel niteliklerinden çok, farklı anlam ve içeriği olan ve bireyden bireye farklı algılanan ve değerlendirilen bir ifadelendirme ve anlam verme aracına dönüşür. Bir mekânın veya bir çevrenin, birey gereksinimlerini karşılayabildiği durumlarda var olabileceği savına dayanan düşün sisteminde birey etkinliklerinin yerine getirilebilmesinde, çevrenin “*eylem düzenleyici bir yapıya*” sahip olması gerekir. Yerleşme dokularının, toplumsal yapının zemine izdüşümü olarak kabul edilmesi, toplumsal gereksinimlerin de yerine getirilebilmesinde önemli rol oynadığının kanıtı olarak kabul edilebilir. Şehirsel formu morfolojik faktörler kadar toplumsal faktörlerin de yönlendirdiği açıktır. Lozano’ya göre; şehirsel forma etki eden faktörler arasından sosyo-psikolojik etkileşim; yani fiziksel çözümlerin geçerli olabilmesi için sosyal ve psikolojik çözümlerle ilişkilendirilmesi önemli bir bileşendir.

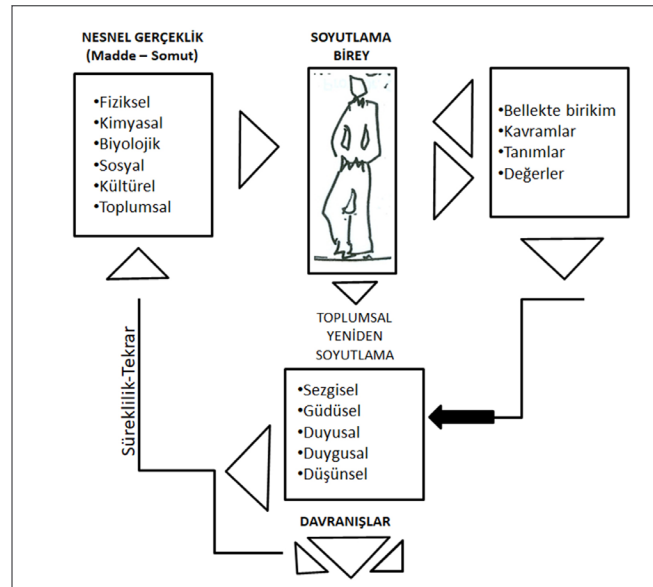
Yerleşme dokusunu oluşturan form ve biçim ilişkileri, sosyo-psikolojik boyutların mekâna yansıyan geometrisidir. Mekânsal organizasyonun yanı sıra insan davranış kalıplarının ve değerlerinin zaman içindeki gelişim ve değişimini izlemek kaçınılmaz bir gerekliliktir. Kültür, örf, adet, gelenekler, tutum ve davranışlar, düşünce yapısı, ifade tarzı, değer yargıları, kurumsal ve örgütsel yapı, işlerlik düzeyleri gibi niteliklerin zamanla kaynaşmasıyla mekânın yapısal örüntüsü anlam ve içerik kazanır. Dolayısıyla, belirli bir mekânın var olabilmesi için, öncelikle bir çevrenin ve onu oluşturan nesnelerin, şeylerin dışında, öncelikle, belirli niteliklere ve gereksinimlere sahip kullanıcıların, *insanların var olması*, olmazsa olmaz bir ön şarttır. İnsanların birikim ve değerlerine bağlı olarak mekân, çeşitlilik kazanmaktadır (Moore, 1983). Fiziksel mekânı kendi gereksinimleri doğrultusunda

kullanan ve değiştiren insanın, yaşama ve yaşamda süreklilik sağlamaya ilişkin davranışları kentin biçimlenmesinde etkin olan önemli bir faktördür. Farklı bireysel birikimlerle bir mekân, farklı içerik kazanabilmekte ve farklı tarifienebilmektedir. Bu bağlamda, özgün toplumsal değerleri yaşatma ve bu değerlerle evrensel yerleşmeler kültürüne, planlama ve uygulamalarına katkıda bulunmanın yolları tartışmaya açılacaktır.

Kentsel Biçim Çözümlemesi Ve Toplumsal Dinamikleri

Birey, çevresini kendi varoluşsal gerçekliği, kendi düşünsel, bilişsel, anlamsal kurguları ile algılar ve bilişsel süreç boyunca zihinsel mekânını oluşturur. Kentsel çevresini; fiziksel gerçekliğinin ötesinde, kendi vücudundan hareketle, kendini merkeze koyarak ve doğrudan algılarına dayanarak kurduğu “burada ve şimdi” (zaman ve konum) üzerine odaklanmış bir anlayışla algılar. Her insan, kendi hareketi ile kendi algılamasını şekillendirip zaman içinde kazandığı deneyimlerle süreç boyunca çevresini somuttan soyuta taşırken, kendi hareketinden doğan çevresi ile aktif ilişkisi ve o çevrede geçirdiği zamanla, imgeleri daha bütüncül, ayrıntılı ve sistematik olmaya yönelir. Bir yandan kendi varlığı ile farklı algılamalara neden olurken diğer yandan da sahip olduğu ve kendisini diğerlerinden farklı yapan özgün nitelikleri ile kendi algılamasını şekillendirir.

Şekil 2. Toplumsal Yeniden Soyutlama Sürecinin Kent Biçimine Etkisi.

Fiziksel çevre kullanıcıları nesnel gerçeklik ortamında, somut, toplumsal ve kültürel öğelerle etkileşim içindedirler. Somut etkileşimler sonunda bireylerin bu öğeleri soyutlamaları ve değerlendirmeleri söz konusudur. Öncelikle sezgisel, güdüsel, duyuşsal, duygusal süreçler sonunda bir soyutlama süreci gerçekleştirilir. Bu soyutlamalardan sonra, bellekte kavramsal tanımlamalar ve birikimler (epizodik, semantik ve motorik bellek) oluşturulur. Yeni değerlendirmeler ile ikinci soyutlama sonunda davranış kalıpları oluşur ki, birey bu kalıpları kullanacağı ortamı ve gereksinimlerini yeniden tanımlar. Bu süreç geri dönüşlü olarak devam eder.

Fiziksel çevre, sosyal çevrenin nitelik kazanmasında önemli rol oynar. Sosyal ilişki ve değerler

bu bağlamda oluşur. Buna bağlı olarak, eylem ve etkinlik potansiyeline sahip olan fiziksel çevre, her kullanıcı tarafından ayrı ayrı algılanır ve yorumlanır; böylece bireyin kendi kişisel çevresi oluşur. Bireyler, çevre bileşenlerini ve bu bileşenlerin ilişkilerini kendi beklentileri, amaçları doğrultusunda seçer, zihninde değerlendirir, anlamlandırır ve o çevreye ait bir imaj oluşturur. İmajın yüklendiği kavramsal çağrışımlar “anlam”ı ortaya çıkarırken, çevreyi ve ilgili imajı diğerlerinden ayıran, özel kılan bileşen ise kimliktir. Soyut bağlamda “fiziksel alan”, sınırlı bir “boşluk” ise, bu kavramın kültürel, toplumsal niteliği içeren bir anlam kazanması halinde bu alandan, “mekân” olarak söz etmek olasıdır. Mekânın “yer” niteliğini kazanması, bireylerin sezgileriyle, duygu, düşünce ve tüm birikimleri aracılığıyla mekânla bütünleşmelerine bağlıdır. Yer niteliğinin yok edilmesi anlamını taşıyan “kimliksizleşme” kavramı; yerin, tekrar “mekân”, mekânın ise “alan” haline dönüşmesiyle ortaya çıkar.

Alexander’a (1977) göre kentsel mekânlar, değişen sosyo-ekonomik koşullara ve kentlerin kültürel dokusuna cevap verebilen “yaşayan organizmalar”dır. Mekân insan zihninde, sadece fiziksel gerçekliği ile değil; düşünsel, bilişsel ve kavramsal boyutları ile oluşur. Algısal süreç boyunca, birey, çevresini kendi varoluşsal gerçekliği ve anlamsal nitelikleriyle algılar ve kurgular. Jödicke, insan ile çevresi arasındaki ilişkileri tarifler ve mekânı; birey tarafından, bireyin duysal ve duygusal yapısına (kimliğine) bağlı olarak algılanan, zihinsel olarak değerlendirilen, öznel karakterinin bir yorumu olarak değerlendirir. Mekân örgütlemeye ve mekânı kavramada, en önemli ortak görüş, “insanın varoluşsal gerçekliği”dir. Mekânın yapısal somut kurgusunun algılanması ile başlayan süreç, insanın zihninde, yeniden yapılandırılarak fiziksel kurgulardan çok; toplumsal, kültürel, simgesel ve anlamsal veri ve deneyimlere dayanan varoluşsal mekâna dönüşür (Husserl, 1970). Salt bir boşluk olarak ifadelendirilen mekânı; birey, kendi varoluşsal gerçekliğini katarak “yer” nitelenmesi bireyselleştirir. Başka bir deyişle, nesnenin var olması, öznenin var olmasına bağlıdır ve nesnenin bilgisine, niteliklerine ancak özne aracılığıyla ulaşılabilir.

Heidegger’ e göre, insanın aidiyet duygusu ile bağlandığı mekân yer özelliği kazanır ve insanın varlığıyla bütünleşir. İnsanların günlük kaygılarını bir yana bırakıp, birbirleriyle olan ilişkilerinin, konuşmalarının, tartışmalarının, görüş ve düşüncelerinin, duygularının paylaşıldığı, gerçekleştirildiği, içtenlikle içinde bulunulmak istenen mekânlardır. Yer aynı zamanda; insanların toplanıp bir etkileşim içine girebilecekleri tarafsız kamusal, programlı veya programlanmamış aktivitelerin gerçekleştirilebildiği, toplumun sosyal canlılığı ve demokratik yapılanmasının tartışıldığı, konumlandıkları yer dolayısıyla, geniş bir sistemin parçasını oluşturan mekânlardır. Lefebvre (1974), mekânın üç temel niteliği olan fiziksel, düşünsel ve toplumsal niteliklerin, çözümlenmesine olanak veren, tümleşik bir mekân kuramına gereksinim duyulduğunu belirtmektedir. Mekânın toplumsal bir ürün olduğuna, her toplumun, her üretim tarzının kendi mekânını ürettiğine değinerek, mekâna sadece soyut bir anlam vermenin dışında, bir yaşam alanı olarak somut mekân anlayışını irdelemek gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Ortamlar sistemi olarak çevre; anlamlar, kurallar, standartlar ile gelişen fonksiyonlardan oluşmakta ve kültürel olarak değişkenlik gösteren mekânlar olarak tanımlanmaktadır. Kurallar geçici olarak değiştiklerinde, ortamlar ve dolaşım alanlarında insan davranışları da değişmektedir. Bu nedenle tasarımcı, ortamları tanımlayan kuvvetli ipuçları ve kullanılabilir veriler elde etmelidir. Rapoport (1982), insan eliyle yapılan çevresel değişikliklerin tespitinde, tasarıma ilişkin ipuçlarının elde edilebileceğini söylemektedir. Sabit, yarı sabit ve sabit olmayan elemanların kullanımı kentsel biçimin temel belirleyici unsurlarıdır. Sabit elemanlar altyapı ve yerleşme sisteminden oluşurken, yarı sabit

elemanlar; ağaçlar, bahçeler ve ortak kamusal alanlara işaret eder. Sabit olmayan elemanlar ise insan eylemleri ve araçlarını içerir. Ortamlar, davranışlara rehberlik ederler, insanlar daha çok yarı sabit elemanlarla mekâna tutunurlar. Diğer insanların da eylem ve davranışları tasarım için önemli işaretlerdir. Dolayısıyla ortamları kişiselleştirmenin kültürle ilişkili olduğu ve tasarımda büyük etkiye sahip olduğu söylenebilir. Öncü tasarımcıların denemeleri birey hareketliliği ve davranış kalıplarını farklılaştırmayı amaçlayan tasarım ve uygulama yaklaşımları önemli rol oynamaktadır. Önerilen tasarım ve uygulamaların kabul görmesi ve kullanım tercihi olması, tasarımcının kültürel farklılaşma aşamalarını doğru anlayıp değerlendirmesine bağlı olarak değişmektedir.

Tasarımın insanlarla çevrelerinin birbirlerini karşılıklı olarak nasıl etkilediklerinin bilgisine dayanması gerekmektedir. Dolayısıyla, çevre-insan davranış ilişkilerinin araştırılması, tasarımın araştırma temeli olması halini izler. Çevre-davranış mekanizmasının sistemleştirilmesinde ele alınacak kriterlerin başında **“mekân, zaman, anlam ve iletişimin örgütlenmesi”** yer almaktadır. Mekân farklı zaman dilimlerinde farklı konseptlerde görülür. İnsan mekânda olduğu kadar zamanda da yaşamaktadır. Dolayısıyla zamana bağlı davranış değişimleri hangi çevresel faktörlere neden olmaktadır. Aynı şekilde mekâna yüklenen anlamlar, insan eylemleri ve karşılıklı ilişkileri ve haberleşme örgütlenmeleri mekânı tanımlayabilmekte, sınırlayabilmekte ve parçalayabilmektedir. Bu nedenlerden ötürü; mekân seçeneklerinin, yerleşmelerde yaşayanların kültür, kimlik, davranış kalıpları ve gereksinimlerine uygun, paylaşılan anlam, içerik ve estetik bütünlüğe bağlı seçimi ve uygulanmaları gerçekleştirilmelidir.

Kentsel Dönüşüm Süreci, Plan Karar Aşamaları Ve İlişkiler Sistemi

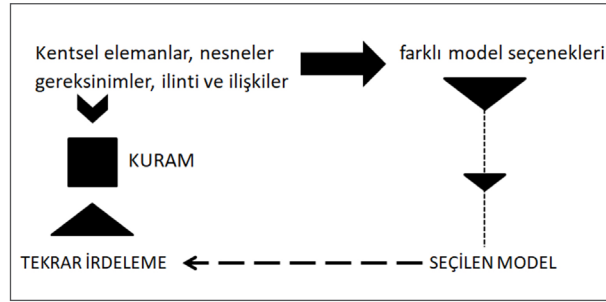
İnsanların bir arada yaşamaya başladıkları andan itibaren yerleşmeler düzeninin biçimlenmesinde, insana ait üç temel istem ve davranış biçiminin yönlendirici hatta belirleyici olduğu bilinmektedir. Bu üç yönlendirici; hareketlilik, mülkiyet ve sahiplenme, inşa etme ve yapı yapma temel istemleridir. Bu üç temel davranışın, en küçük yerleşmeden en büyüğüne kadar, hala geçerliliğini koruduğu, farklı önem ve etkileşim oranlarına bağlı bir düzende, yerleşme doku ve niteliklerini oluşturduğu görülmektedir. Hareketlilik istemi ve dinamikleri daha yüksek olan toplulukların yerleşmelerinde, ulaşım, yol sistemi ve örüntüsü birinci derecede önem taşımış ve mülkiyet dokusu da bu ilişkilere bağlı olarak öz yapısını ve kimliğini kazanmıştır. Buna karşın mülkiyet ve aidiyet yönlendiricisinin birinci derecede etkin olduğu toplumlarda ise yol sistemi birincisine nazaran daha farklı bir şekilde kurgulanmıştır. Ancak yine de tarihin ilk dönemlerinden itibaren yüksek kültür şehirlerinde, planlı veya plansız gelişmiş ulaşım ilişki ve sistemleri, doku belirleyen ve aynı zamanda mülkiyet düzenine yön veren bir güçte etkinlik göstermektedir. Bunlara ek olarak, doğal yapı özelliklerinin yerleşmeler düzeni içinde ve aralarındaki ilişkiler düzeninin kurgusunda belirleyici olduğu ve bu nedenle ulaşım izlerinin, farklı dönemlerinde üst üste katmanlandığı bilinmektedir. Bu durumun nedeni insanların genetik yapılarının, hareketlilik istem ve kapasitelerinin, alışkanlıklarının ve benzer niteliklerinin, temelde benzer bir yapıya sahip olmasına bağlanmaktadır. Hareketlilik, bir davranış biçimi olarak, uygun konfor, güvenlik, emniyet içinde yaşam olanaklarına sahip koşulların aranması, neslin devam ettirilmesi güdüsünden kaynaklanmaktadır. Bu güdü doğrultusunda insan hareketliliği, her boyut ve ölçekte yer değiştirme isteği ile ilgili süreç, doğanın ve doğa içinde yer alan yerleşmelerin değişiminde ve gelişmesinde yönlendirici olma etkinliğini sürdürmektedir.

İlk yerleşmelerden bu yana insan topluluğunun, yerleşme yeri olarak seçeceği alanda, özellikle aradığı hususlar, belirlediği öncelikler ve istemlerin başında, yerleşme yerinin uygun yaşamsal koşullara sahip olması, sınırları tanımlanan alanın kontrol edilebilir olması ve savunulabilirliğinin sağlanması ve bu özelliklere sahip bir alanın kendi mülkiyetinde olması gelir. Bu koşullarda kendi kimliğini tanımlamak isteyen ve özgürlüğü için mücadele eden insanın, diğer taraftan “yalnız kalma” ve hemcinsleri tarafından dışlanması halinde karşılaşacağı güçlüklerden çekinmesi ve daha güçlü bir topluluk içinde olmanın kendisine sağlayacağı güvenden yararlanmak arzusu, diğer insanlarla işbirliği ve dayanışmaya yönlendirmekte; bu durum, yerleşmelerde sınırları belirlenmiş özel mülkiyetler dışında, insanların birlikte kullandıkları ortak kullanım alanlarının varoluş nedeni olarak görülür. Kısaca ifade edilirse; her yerleşmede özel ve ortak kullanım alanlarının ifade edilen istem ve davranışlarla belirlenmesi, yerleşmedeki sosyal ve fiziksel yapının “**yerleşme kimliğinin**” oluşmasında önemli rol oynar. Farklı tarih dönemlerinde değişen, ancak temel güdülere bağlı kalarak çeşitlilik kazanan toplumsal yapı ve onun seçtiği doğal çevrede, yerleşme alanı işlevsel çeşitliliği de farklılıklar göstermiştir. İnsan yerleşmesinde uygun düzenin kurulması ve korunması sürecinde belirleyici bir diğer önemli yönlendirici de, yerleşmenin kendi dinamiklerinin oluşturduğu “**yönetim sistemi**”, buna bağlı işbölümü ve organizasyonudur. Söz konusu edilen tüm bu etkenler, yerleşmelerin yatayda ve düşeyde yeni boyutlar kazanmasında rol almaktadır.

Kentsel planlama ve tasarım ilkeleri, yaşanan çevre ve bu çevrede yaşayan bireyler arasında oluşan ilişkiler sürecini kapsar. Bu sürecin tanımlanması yoluyla kentsel tasarım çalışmalarını yönlendiren temel ilkeler belirlenir. Kentsel tasarım kavramı, bir taraftan kentsel mekânın kullanıcılarının, bireylerin gereksinimlerinin belirlenmesi, araştırılması, diğer taraftan da plancılara bu gereksinimlerin karşılanabilmesi için gerekli planlama çalışmalarının yürütülmesinde, bir araç olarak, planın elde edilebilmesinde, kullanılacak ilkelerin sağlanması için gereklidir. Bu gereklilik ilişkilerin karşılıklı etkilerinin anlaşılması yoluyla derinlik ve içerik kazanmaktadır.

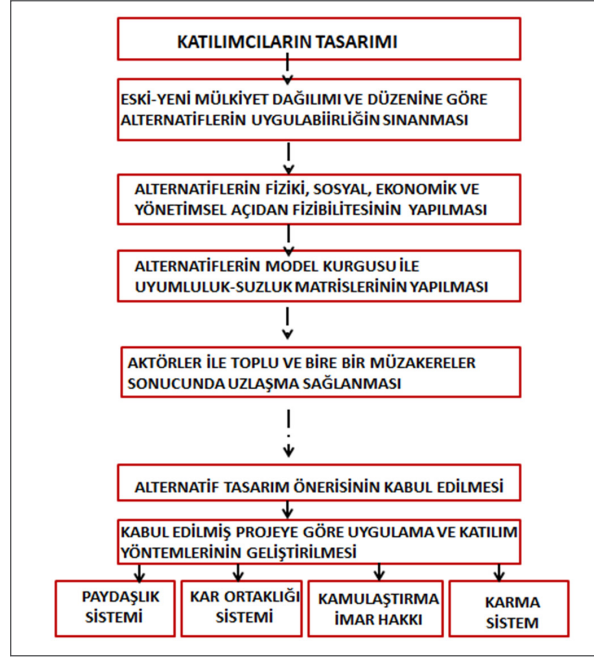
Toplumsal değerler, bilgi birikimleri ve deneyimlere dayanan çözüm arayış ve seçeneklerin karşılaştırmalı değerlendirilmesi, uygun ve uygulanabilir seçenekle ilgili olarak düşünsel ve rasyonel kararların oluşturulması olarak tarif edilebilen planlama süreçleri kabul edilebilirliği olan öndeyilerdir. Planlama ilkeleri, gelecek olguların bir kuram yardımıyla analizi ve bu analize bağlı olarak tasarımında gereklidir. Planlamanın amaç ve hedeflerine ulaşmak, kuram yardımıyla sağlam temellere ve ulaşılması istenilen ideal bir biçime oturtulabilir. Kuramlar; var olan çevre, etki eden-algılanan çevre, yaşanan-kavranan çevre, beklenen-tasarlanan çevre içinde var olan planlama karakteristiklerini içermektedir. Her kuram içeriğinin ilgili konularda sağlanan birikimlere bağlı olarak kontrol ve test edilmesi gereği vardır.

Şekil 3. Planlama ve Tasarım Karakteristiği.

Kuram ve kurgu sürecinde kullanılacak öğeler, kullanıcı gereksinimlerini karşılayan ve aynı zamanda kentsel dokuyu oluşturan öğeler olarak kabul edilmektedir. İnsan ve çevre ilişkileri çerçevesinde, uyarı alma, algılama ve kavrama sürecindeki değişkenliğin sınırsız olması nedeniyle öğe seçiminin eksiksiz yapılabilmesi olasılığı yoktur. Varsayım ve kuram ikilisi içinde, değişken olmalarına rağmen, birinci derecede etkinliği olan öğelerin, var olan, algılanan, kavranan çevredeki bireylere bağlı değerlerinin saptanması için çeşitli yöntemler geliştirilmelidir. Önemli olan, kullanıcıların sosyal, ekonomik, kültürel yapıları ile bütünleşebilen estetik değerlerin özümmlenebilmesi, yararlı ve yardımcı olacak bilgi toplama ve değerlendirme yöntemlerinin seçimi, uygulaması ve geleceğe yönelik sonuçların saptanabilmesidir.

Ülke düzeyinden yerel ölçeğe kadar, her türlü yerleşmede toplumsal ilişkiler bütünü ile etkileşimli bir biçimde, mekânsal (fiziksel gelişmeler, arazi kullanımı, ulaşım ağları), sosyal ve ekonomik yapının belirlenmesi, öngörülmesi ve planlanması süreci, planlama pratiğinin temelini oluşturur. Planlar, belirli politikalar ve yasal çerçeveler içinde değişik kademe ve ölçekte yapılmaktadır. Planlama genelden özele (ülke planlamadan yapı birimine, makro ölçek verilerinden gittikçe ayrıntıya inilerek mikro ölçekte) birey ve toplum gereksinimlerinin üst düzeyde karşılanması amacıyla yönelik olarak zamanlanır ve kademelendirilir. Planın uygulanabilirliğiyle geriye dönüşlü ve esnek olması yakından ilgilidir. Planlama kademeleri, yerleşmelerin öz yapısını, öznel niteliklere ve diğerlerinden farklı yaşam, mekân ve anlayışlarına bağlı olarak yönlendirilmelidir. Geçmiş, içinde yaşanan zamanda elde edilen birikim ve izlenimlerle, gelecek zamanın, çağdaş gereksinimlerinin mekânsal bir yorumu olarak gerçekleştirilmelidir. Farklı yaklaşımlara ağırlık vererek, çeşitli betimlemeler ve tasarımlarla kentsel dokuların geleceğe dönük yeni yorumları ve uygulamaları yapılmalıdır. Kültürel değerlere önem veren, yeni gereksinimleri konforlu yaklaşımlarla çözecek çağdaş kentsel mekânlar, paydaşlarla birlikte gerçekleştirilmelidir.

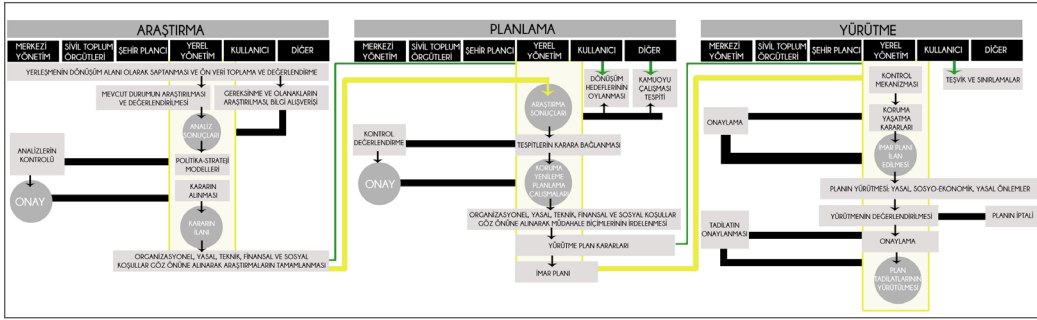
Şekil 4. Kentsel Dönüşüm Uygulama Yöntemleri.

Kentsel dönüşüm süreci son zamanlarda kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmiştir. Doğal afetlerveyerleşmesağlığı bakımından dönüşüm süreçlerinin; başarılı, adil organizasyonunun gerçekleştirilebilmesi; dönüştürülecek çevrenin, anlamsızlaştırılmadan, kullanıcıları dışlamadan ve yabancılaştırılmadan, aidiyet, mülkiyet, ilgi ve ilişkilerini koruyarak; sosyo-psikolojik, sosyo-ekonomik ve kültürel uzmanların katılımıyla; planlama, tasarım, onama, yürütme, uygulama ve yönetme aşamaları titizlikle takip edilerek, sürdürülebilirliğinin sağlanmasına bağlıdır. Dönüşüm uygulamaları; tüm yerleşme sakinlerinin, kullanıcılarının, sivil toplum örgütlerinin, özel ve kamusal kurum ve kuruluşların, yerel yönetim ilgili kadrolarının, konu ile ilgili uzmanların ve bilim adamlarının, yatırımcı kurum ve kuruluşlarının, yetki düzeyine ve ölçeğine bağlı olarak, merkezi yönetim ilgili kurumlarının, ilgili uluslararası kurum ve kuruluşların katılımı sağlanarak hazırlanmalıdır. Bu sürecin tasarımında ilk eşikler olarak;

- Sorun alanının belirlenmesi,
- Plan ve tasarımın ve yürütmenin organizasyonu,
- Katılımcı/paylaşımçı bir sistem yaklaşımı içinde; analiz, ön plan, tasarım, teşvik, kaynak temini ve uygulama, yürütme ve denetleme hukuki ve psikolojik destek programları hazırlama ve yürütme yaklaşımlarının sağlanması,
- Hak sahiplerinin ve emlak değerlerinin belirlenmesi,
- Tasarım ve mülkiyetlerin var olan ve belirlenen hisse, değer tayinlerine bağlı olarak çok yönlü değerlendirilmesi,
- Tasarlanmış ana kurguya bağlı olarak seçenekli, mekânsal, hukuki organizasyon ve tasarımının yapılması,
- Kabul edilmiş plan ve tasarıma uygun, uygulama-katılım yöntemlerinin geliştirilmesi başlıkları altında ayrıntılı çalışmalar yürütülmelidir.

Yöntemlerle ilgili korunacak, birey ve kamu yararları esas alınarak, konuya yaklaşım eşikleri, farklı sistem yaklaşımlarıyla çözümlenebilir. Bu çerçevede, sistem yaklaşımı; paydaşlık, kar ortaklığı, kamulaştırma veya imar hakkı aktarımı, karma sistem olarak ayrıntılı ve paydaş kabullerine uygun bir şekilde organize edilmelidir.

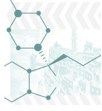
Şekil 5. Araştırma, Planlama ve Yürütme Organizasyonu (ITU Döner Sermaye, Kentsel Dönüşüm Danışman Ekibinin görüşleri esas alınarak yeniden üretilmiştir.).

Sonuç Ve Değerlendirme

Şehirselleştirme ilkeleri, yaşanan çevre ve bu çevrede yaşayan bireyler arasında oluşan ilişkiler sürecini kapsar. Şehir tasarımcısının görevi, tüm kullanıcılar adına, kullanıcı nitelikleri ve gereksinimlerine uygun, özgün değerlerle yüklenerek, şehirselleştirme birimlerinin ölçü ve biçim organizasyonunu kurmaktır. Mikro ve makro sistemi oluşturan koşul ve öğelerin, toplum yaşam ve kültürüne uygun düzenlenmesi ve uygulanması, şehirselleştirme çalışmalarının özünü oluşturur. Bu nedenle, şehirselleştirme; fiziki çevre, sosyo-ekonomik çevre, sosyo-kültürel çevre, psikolojik çevre yorumu olarak da kabul edilebilir. Aynı zamanda, kimlik ve alt kimliklerin ve karakteristiklerinin ortak değerlendirilmesinin tasarımıdır.

Bu amaca erişmek, mekânların hizmet edecekleri bireylerin, örf, adet, gelenek ve alışkanlıkları ile toplumsal yapının, tarihi, sosyal, ekonomik, politik, kültürel yapılarının ayrıntılı olarak tanınmasına ve içinde bulunulan zaman dilimine uygun, özel ve genel gereksinimlerin belirlenmesi yoluyla olanaklıdır. Hertzberger'e (2015) göre; "tasarım, bireylerin sahip olmak istediklerini bilmekten, anlamaktan başka bir şey değildir. Biçim kendi kendine oluşur. İcat etmeye gerek yoktur. Yapılacak şey kullanıcının dikkatle dinlenmesi ve tanınmasıdır." İnsan yerleşmesinde uygun düzenin kurulması ve korunması sürecinde temel belirleyici ve yönlendirici unsur, yerleşmenin kendi dinamiklerinin oluşturduğu yönetim sistemi, buna bağlı işbölümü ve organizasyonudur. Bu yaklaşımla, araştırma ve tasarım süreci içerisinde, kamusal mekânların, titizlikle değerlendirilmesi ve kimlikli, kültürel, işlevsel, biçimsel nitelikler ve önceliklerle estetik, çekici, yoğun olarak ortak kullanılan, "üçüncü yerler", olabilmesi için tasarımlarının özenle yapılması gerekli ve yararlı olacaktır.

Kent olgusunun, fiziksel çevre verileri ve yapısal özgün niteliklerinin, yaşam anlayışı, biçiminin oluşmasını etkileyen ve yönlendiren güçlerin, planlı veya plansız yerleşmelerde, makro ve mikro kararlarının, uygulamalarının gerçekleştirilmesi sürecindeki etkin rolleri açık olarak, her yerleşmelerde görülmekte ve yaşanmaktadır. Yerleşme biçiminin oluşmasında, oluşturulmasında fiziki çevre verileri dışında, zamana bağlı, yönetim (otorite, yasa ve

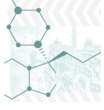

yönetmelikler), sosyal, kültürel, ekonomik yapı, enerji ve kullanımı, teknoloji, kullanıcı çevre ve paylaşma bilinci konularında var olan değer birlikteliklerinin etki ve katılım düzeylerine bağlı olmaktadır. Yerleşmeler sistemi içinde, makro ölçekte etkin ve seçkin kararlarla oluşturulan biçimlendirmelerin, mikro ölçekte kararlara ve istemlere, etkileri de, yerleşme biçimlerinin, özgün yerleşme örüntülerine ve alt ölçek kimlik niteliklerinin oluşmasına genellikle olumsuz veya kısmen de olumlu katkıları olabilmektedir.

Kentsel morfolojinin belirleyicileri arasında; fiziksel ve biçimsel yapı, sosyal ve ekonomik yapı, kültürel ve yerleşme değerleri, yasal yönlendiriciler ve yönetim biçimi, teknoloji ve enerjinin kullanılabilirliği ve kapasiteleri konuları yer almaktadır. Ancak belirtilenler dışında, gelişmekte olan ülkelerde örf, adet ve gelenekler, sosyal değerler; çok kısa zaman aralıklarında görülen, ekonomik ve psikolojik yapıya bağlı olan değişimlerden kaynaklanmaktadır. Anominin neden olduğu, yaşamsal değerlerde ve gereksinmelerde görülen değişimlerin tetiklediği tüm toplumun ortak sahip olduğu üç nitelik; hareketlilik, mülk edinme ve inşa etmedir (Humpert, 1997). Güdüsel gereksinmelerin de etkisiyle ülkemiz şehirlerinde görülen göçler, demokratik hak olarak belirginleşen toprak işgali, arazi sahibi olma (yasal veya değişik yollardan), yapılaşma yaklaşım ve uygulamaları; ayrıca yasal düzenlemelerle gerçekleştirilen imar afları ve şehrin taşıyıcısı olan ulaşım sistemlerinde anlık kararlarla yürütülen uygulamalar dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak, kent morfolojilerinin, tüm yasal planlama kademe ve disiplinlerinde, gelişme stratejileri ve morfolojik değişimlerin yasal bilimsel veri değerlendirmelerinin, plan yapma, uygulama ve denetleme yollarının kapanması sonucunda, dengeli ve sağlıklı, sürdürülebilir yerleşme biçimleri ve ulaşım olasılığı kaybedilmektedir.

Ayrıca, bu tür değişimlerle gelişen yerleşmelerde, kentsel biçim ve kimliği oluşturan kentli ve kent hafızasıyla ilgili değerlerin kaybolması ve kullanıcı hafızasında görülen amnezya sonucu tüm yerleşmelerin özünü oluşturan toplumsal ve psikolojik değerlerin; yaşam standart, konfor ve çeşitliliklerin kaybolması üzüntü veren bir oranda hızla yaygınlaşmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, kent morfolojisinin makro düzeyde ilişki ve kimliklerin özgünlüğünü koruyarak bütünlük oluşturması, mekânsal düzen, çevre sağlığı ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, flora ve faunanın olağanüstü hassasiyetlerle korunması, her bireyin katılımının sağlanmasıyla kentsel tasarım ve peyzaj uygulamalarında bilimsel bilgi birikimlerine bağlı sorunların çözülmesi şarttır.

Bu süreçte en önemli konu, rasyonel veriler çerçevesinde, yerleşmelerde, tüm sektörlerde ve sektörel plan ve uygulama yaklaşımlarında var olan değerlerin bilincinde, sorumluluğunda, yerleşmelerin, çağdaş ve gelecek konfor ve standartlarda biçim, anlam ve içerik kazanmasına katkı sağlamak olmalıdır. Yerleşmelerde, zorunlu nedenler çerçevesinde yapılması kaçınılmaz olan dönüşüm uygulamalarının değinilen prensip ve kriterlere uyumlu yer seçimleri, yasal sınırlamalara uygun var olan hak ve değerlerin paydaşlar arasında sorun çıkarmayacak açıklıkta çözümlenmesi, kullanım sürecinde karşılaşılabilecek hukuki, sosyal, kültürel kırılmaların olumlu, uyumlu yaklaşım ve birlikteliklerle; zamana ve geleceğe uzanan yaklaşımlarla, hem yaşam biçimi hem de yerleşme biçimlerinin mekânsal seçeneklerinin, çeşitliliklerinin, çekicilik ve estetiklerinin arayışında olmanın kaçınılmaz bir sorumluluk olduğu unutulmamalıdır.

Kaynaklar

- Alexander, C. (1977). *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction*. Oxford University Press.
- Hertzberger, H. (2015). *Architecture and Structuralism: The Ordering of Space*.
- Humpert, K. (1997). *Einführung in den Städtebau*. Kohlhammer Architektur. Stuttgart.
- Husserl, E. (1970). *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy*. Northwestern University Press.
- Lefebvre, H. (1974). *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith.
- Rapoport, A. (1982). *The Meaning of the Built Environment*. Beverly Hills, Sage.